

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 7 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2022: 183-209

Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt ve Taraftarlarıyla İlişkileri

Umar b. 'Abd al-'Azîz's Relations with Ahl al-Bayt and His Supporters

Kasım KOÇ

Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Lecturer, Afyon Kocatepe University, Faculty
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı of Islamic Sciences, Department of Arabic
Anabilim Dalı Language and Rhetoric

kasimkoc@aku.edu.tr Orcid: 0000-0002-7573-8048

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

14.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted

25.12.2022

Atıf/Cite: Koç, Kasım. "Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt ve Taraftarlarıyla ilişkileri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 7/2 (2022), 183-209.
<https://doi.org/10.20486/imad.1189257>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz: İslâm toplumunun en etkili ve nüfuzlu iki gücü olan Emevîler'le Hâşimîler, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Muâviye'nin Hz. Ali'ye biatı reddetmesi, Sıffin Savaşı gibi zihinlerde derin izler bırakan olaylardan sonra iktidar mücadelesinde birbirlerini rakip ve düşman olarak değerlendirmişlerdir. Emevî halifeleri, Hâşimîler'i tek rakipleri olarak gördüklerinden onları sürekli gözetim altında tutmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz ise seleflerinden farklı bir siyaset izlemiş, Ehl-i beyt'e yardım ve ilişkilerde öncelik tanıyarak sosyal barışı sağlamaya çalışmıştır. Onun farklı Ehl-i beyt siyaseti, günümüzde de güncelliğini koruyan önemli bir konudur. Ancak bu alanda müstakil ayrıntılı bir çalışma yapılmamış, ilgili bazı araştırmalarda ise konuya sadece birkaç sayfa yer verilmiştir. Bu nedenlerle Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt'le ilişkilerini ele alan bu makalenin siyasî tarihte ve Emevî-Ehl-i beyt ilişkilerinde önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Bu araştırma, Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt ve destekçileriyle ilişkilerini valilik, halife müsteşarlığı ve halifelik dönemleri kapsamında ele almakta, Ehl-i beyt mensupları ve taraftarına karşı takip ettiği seleflerinden farklı siyasetini detaylarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Onun Ehl-i beyt siyasetini detaylarıyla tespit etmek için farklı temel kaynaklar esas alınırken çağdaş çalışmalardan da istifade edilmiştir. Değerlendirmelerde idealize etmekten uzak durup ilmî sınırlar içinde durum tespiti yapılmaya çalışılmış, analitik ve eleştirel yönetime bağlı kalınmaya gayret edilmiştir. Farklı icraatları bağlamında Ömer b. Abdülazîz, valiliği sırasında Ehl-i beyt mensuplarına iyi davrandığı gibi Hz. Peygamber'in (sav) terekesinden bir kısmının (sadukât) Zeyd b. Hasan'a verilmesini de sağlamıştır. Halifeliği döneminde devletle muhalif kesimleri barıştırma kapsamında Hz. Ali'yi tahkir âdetini kaldırmış, ardından Ketîbe ve Fedek'i Ehl-i beyt'e vermiş, akraba payı ve beşte bir payını da onlara dağıtmıştır. Aynı şekilde Ehl-i beyt'in bazı el konulmuş mülklerini kendilerine iade etmiş, ayrıca malî yardımlarda ve ilişkilerde onlara öncelik tanımıştır. Ancak bazı Ehl-i beyt taraftarlarının kâim imam ve ric'at anlayışına dayanan hilâfet iddialarına karşı çıkmıştır. Onun devrinde yaşayan Ehl-i beyt mensuplarının çoğu, ona teşekkür etmişken günümüzdeki İmâmî Şîîler, Ömer b. Abdülazîz'i diğer halifeler gibi gâsıp ve gayr-ı meşrû kabul etmekte ve cehenneme gireceğine inanmaktadırlar.

Anahtar kelimeler: Siyasi Tarih, Emevîler, Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt, Hz. Ali, Fedek, Ketîbe.

Abstract: The Umayyads and the Hashemites, the two most influential forces of the Islamic society, considered each other as rivals and enemies in the struggle for power after the events that left deep traces in the minds such as the martyrdom of 'Othmân, Mu'âwiya's refusal of allegiance to Ali and the Battle of Siffin. Since the Umayyad caliphs saw the Hashemites as their only rival, they kept them under constant surveillance. 'Umar b. 'Abd al-'Azîz, on the other hand, followed a different policy than his predecessors, and tried to provide social peace by giving priority to aid and relations to the Ahl al-Bayt. His different Ahl al-Bayt politics is an important issue that is still up to date today. However, an independent detailed study has not been carried out in this area and some related studies have included only a few pages on the subject. For these reasons, we believe that this article, which deals with the relations of 'Umar b. 'Abd al-'Azîz with the Ahl al-bayt, will fill an important gap in political history and Umayyad - Ehl-i beyt relations. This research deals with Omar's relations with the Ahl al-Bayt and his supporters within the scope of the governorship, the caliphate undersecretary and the caliphate and aims to reveal in detail the different politics he followed against the members and supporters of the Ahl al-Bayt. In order to determine his Ahl al-Bayt policy in detail, different basic sources were taken as a basis, while contemporary studies were also benefited from. In the evaluations, the situation has been tried to be determined within scientific limits, avoiding idealization and it has been tried to adhere to the analytical and critical method. In the context of

his different actions, ‘Umar b. ‘Abd al-‘Azîz not only treated the members of the Ahl al-bayt well during his governorship, but also ensured that some of the Prophet’s heritage (sadukât) was given to Zayd b. Hasan. During his caliphate period, he abolished the custom of insulting Ali within the scope of reconciling the opposition with the state, then gave Katiba and Fadak to the Ahl al-Bayt and distributed the relative share and one-fifth share to them. Likewise, he returned some of the confiscated properties of the Ahl al-bayt to them and also gave them priority in financial aid and relations. However, he opposed the caliphate claims of some Ahl al-Bayt supporters based on the understanding of the qaim imam and ric‘at. While most of the members of the Ahl al-Bayt who lived in his time thanked him, today’s Imami Shiites regard ‘Umar b. ‘Abd al-‘Azîz as usurper and illegitimate like other caliphs and believe that he will go to Hell.

Key Words: Political History, Umayyads, ‘Umar b. ‘Abd al-‘Azîz, Ahl al-Bayt, Ali, Fadak, Katiba.

Giriş

Emevî-Hâşimî ilişkileri, kardeş çocukları olduğundan Arapların asabiyet anlayışı gereği olarak rekabet boyutunda devam etmiştir. Ancak Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Hz. Ali’ye biatı reddetmesinden itibaren bozulmuş, özellikle Sıffin Savaşı’ndan (37/657) sonra düşmanca ilişkilere dönüşmüştür. Hz. Hasan halifeliği Muâviye’ye teslim edip biat etse de Ehl-i beyt bunu isteyerek değil zorunda kaldığı için kabullenmiş, oğlu Yezîd’i veliaht tayin etmesiyle hilâfeti saltanata çevirmesine de karşı çıkmışlardır. Daha sonra Hüseyin b. Ali’nin (63/683), Tevvâbîn’in (64/684) ve Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekâfî liderliğinde Keysânîler’in (66/686) başlattığı isyanlar, Emevîler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹ Ömer b. Abdülazîz’den önce Emevî-Ehl-i beyt ilişkileri, yukarıda zikredilen bir dizi acı olayın etkisiyle son derecede kötüleşmiş durumdaydı. Ömer b. Abdülazîz’in döneminde de Ehl-i beyt, Emevîler için diğer muhalefeti çevresinde toplayabilen, en geniş tabanlı ve en güçlü muhalif kesimi temsil ediyordu. Siyasî ve sosyal etkilerinden dolayı Ehl-i beyt’le kurulacak iyi ilişkiler, ümmetin birliğini sağlamak için önemli hâle gelmişti. Bu maksatla Ömer b. Abdülazîz, mevâlî, Hâricîler ve ulemâ ile birlikte Ehl-i beyt’i de devletle barıştırmak için adımlar atmıştır.

Ömer b. Abdülazîz’in diğer Emevî halifelerinden farklı Ehl-i beyt siyaseti, müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Gülgün Uyar’ın *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali- Fâtıma Evlâdı*² adlı çalışmasında bu konuya bir sayfa ve Hatice Özdemir’in *Ömer b. Abdülazîz’in Siyasî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri*³ araştırmasında ise üç sayfa ayrılmıştır. Dolayısı-

¹ Muhammed Amâra, *Ömer b. Abdülazîz damîru’l-ümme ve hâmisü’r-râşidîn* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Vahde, 1985), 54.

² Gülgün Uyar, *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali- Fâtıma Evlâdı* (260/873’e kadar) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 77-78.

³ Hatice Özdemir, *Ömer b. Abdülazîz’in Siyasî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 43-46.

sıyla konunun detaylı bir şekilde incelenmediği söylenebilir. Bunun yanında konunun güncelliğini koruması ve Ehl-i beytin siyasi tarihinde ve Ehl-i beyt-Emevî ilişkilerinde önemli bir yeri olması sebebiyle bu hususta daha ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle yapılan bu araştırmada Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt siyasetini detaylarıyla tespit etmek için farklı temel kaynaklardan elde edilen bilgiler tasnif edildikten sonra analiz edilip değerlendirilmiştir. Bunlar makalenin temelini oluştururken muasır yorumlardan da faydalanılarak konu tüm boyutlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, haksızlıkları giderip malî yardımlar yaparak muhalif ve kırgın kesimlerin gönlünü almaya çalışmış, aynı amaçla Ehl-i beyt'e bazı mülk ve gelir kaynaklarını vermeyi ve ilişkilerde onlara imtiyaz tanımayı planlamış ve bu planını öncelikle Hz. Ali'yi tahkir âdetini kaldırarak uygulamaya koymuştur.

1. Hz. Ali'ye Hakareti Kaldırması

Hz. Osman'ın katledilmesi ve Hz. Ali'nin âsilerin baskısı sonucunda halife olmasıyla birlikte Emevî-Hâşimî rekabeti sertleşmiş, iki taraf birbirlerini sert bir şekilde tenkit etmeye başlamışlardı. İki taraftan da çok sayıda Müslümanın katledildiği Sıffin Savaşı'nın akabinde karşılıklı öfke sövüp lânetlemeye dönüşmüştür. Dolayısıyla farklı yerlerde Hz. Osmân, Hz. Ali veya Muâviye'ye lânet ve hakaret etme âdeti yaygınlaşmış, Şamlılarla Iraklılar düşman kardeşlere dönüşmüştür. Irak, hilâfet merkezi olma ayrıcalığını kaybettikten sonra muhalefetin ana kumanda merkezi hâline gelmiş, birçok muhalif topluluğun doğmasına imkân sağlarken çok sayıda isyanı da desteklemiştir. Muâviye'nin halife olmasından sonra hutbelerde Hz. Ali'yi tahkir geleneği böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Ancak bunun, Emevîler'in resmî siyaseti olmadığı, bölge yöneticilerine göre değişen ve genellikle Kûfe, nadiren Mısır ve Medine'de uygulanan mahallî bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Ömer b. Abdülazîz, çocukluğunda Hz. Ali'nin tenkit edildiği bir çevrede büyüdüğünden bazı olaylarda onu kınarken Hz. Osman'ı savunmuştur. Nitekim babasının hutbede Hz. Ali'yi ayıplarken bunu anlaşılmasız şekilde geçiştirdiğine şahit olmuş, babasına sebebini sorduğunda o da kendilerini destekleyen insanlara Hz. Ali'ye ilişkin bildiklerini aktarırlarsa kendilerini terk edeceklerini⁵ veya Hz. Ali'nin evlâdını destekleyeceklerini

⁴ Ayrıntısı için bk. Hamdî Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, trc. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 356-366; Uyar, *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı*, 56-62.

söylemiştir.⁶ Mısır'da yirmi yıl valilik yapan Abdülazîz b. Mervân'ın söz konusu ifadelerinden bu geleneğin Mısır'da da uygulandığı, ancak kendisinin bunu onaylamadığı anlaşılmaktadır. Ömer b. Abdülazîz daha önce Hz. Alî'yi eleştirip Hz. Osman'ı desteklerken eğitimi esnasında bu tutumunu bırakmıştır. Nitekim Medine'de geniş bilgisini takdir ettiği Ubeydullâh b. Abdullâh, bir gün Ömer b. Abdülazîz'in Hz. Ali'yi kınadığını duyduğunda onu uyarmıştır. Allah'ın Bedir'e katılanlardan hoşnut olduğunu hatırlatması üzerine Ömer b. Abdülazîz, özür beyan edip Hz. Ali'yi tenkit etmeyeceğini bildirmiş ve daha sonra bu sözüne sadık kalmıştır.⁷

Hutbelerde Hz. Ali'yi tahkir âdetini Ömer b. Abdülazîz'in iptal ettiği hususunda kaynaklar görüş birliği etmektedir. Ancak onun tahkir edildiği lafızlar konusunda sebb, şetm ve lânet etme lafızlarından⁸ başka bir lafız nakletmemeleri, buna dair hiç bir bilgi zikretmemeleri, dikkat ve şüphe çekici bir durumdur.

Rivayetlere göre Emevîler, hutbede ilk üç halifeye dua ederken Hz. Ali'ye ise şetm, sebb veya lânet ederek söze başladılar. Ömer b. Abdülazîz, hilâfete geçtiğinde bahsedilen kötü geleneği iptal ettiği gibi valilerine de aynı şeyi yapmalarını

⁵ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Kitâbu Cümel min ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 8/195. Ayrıca bk. K. V. Zettersteen, "Omar b. Abdal'Azîz", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967), 9/463; Enes Ensar Erbay, *Kerbelâ Vakasından Sonra Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri (680-720)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 83; İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985), 1/417.

⁶ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 4/98.

⁷ Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî (Medine: Müessesetü'r-Risâle, Mektebetü'd-Dâr, 1410), 1/568; Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Çarâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 45/136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, thk. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/116; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dârü Hicr, 1998), 12/679; Özdemir, *Ömer b. Abdülazîz'in Siyâsî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri*, 44-45.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 7/382; Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el- Ya'kûbî, *Târîhu'l- Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Şirketü'l-A'lamî li'l-Matbûât, 2010), 2/231-232.

bildirmiştir.⁹ Kendisi de hutbeye çıktığında hamdele ve salveleden sonra Hz. Ali dâhil dört halifeye Allah'tan rahmet dilemiştir.¹⁰

Emevîler'in cuma namazlarında Hz. Ali'yi tahkir için Ebû Tûrâb lakabını kullandığı ve Müslümanların onu bilmediğinden sevmediği rivayet edilmiştir.¹¹ Aynı husustan bahseden farklı bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, yetmiş Emevînin karşısında hutbe verirken Hz. Ali'ye sebb yerine gelince biraz sessiz kaldıktan sonra Nahl sûresinin 90. âyetini okumuştur. Hata yaptığı hatırlatılması üzerine insanlara kime şetm ettiklerinin farkında olup olmadıklarını sormuştur. Cemaatin bilmediklerini söylemesi üzerine Ebû Tûrâb'ın, Hz. Ali'ye ait bir lakap olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine insanlar tevbeye gerek olup olmadığını sorunca günahlarının bağışlanması için ona hayır dua etmeleri gerektiği cevabını vermiştir. Orada bulunan Emevîler ise Benî Abbâs'tan Mansûr'un halifelğine kadar katledilmekten çekinerek kaçmışlarsa da Mansûr onları öldürmüştür.¹² Şetm edilen Ebû Tûrâb'ı Müslümanların tanımadığının ifade edilmesi, ilginç olduğu kadar garip bir durumdur. Aynı zamanda insanların Hz. Ali'yi sevdiğine de işaret etmektedir. Hz. Ali'yi tahkir âdetinin iptalinin akabinde Emevîler'in kaçtığı sözü ise Abbâsîler devriyle ilişkili olmalıdır. Zira mezkûr uygulama, herkesin takdir ettiği bir uygulama olup diğer Emevîler tarafından da desteklenip devam ettirilmiştir.

Mes'ûdî'nin (ö. 346/957) aktardığına göre Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ali'ye hakareti ilga edip yerine “*Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi başla; kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin.*”¹³ âyetini veya “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”¹⁴ âyetini veya her ikisini okumuş ve vilâyetlere okunması talimatını göndermiştir. Mes'ûdî'nin okunmaya devam

⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/382; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 8/161; Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz, *neşr ve tevsik. Muhammed et-Taberânî (Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2019)*, 101; Muhammed b. Alî b. Muhammed b. el-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî (Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001), 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/382; Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz, 101-102; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/231-232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98-99.

¹¹ Ahmet Ağırakça, *Ömer İbn Abdülazîz İslâm Toplumunun Yeniden İnşası* (İstanbul: Akdem Yayınevi, 2016), 99; Özdemir, *Ömer b. Abdülazîz'in Siyâsî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri*, 42-43; Ahmed Eminoğlu, V. *Râşid Halife Ömer ibn Abdülazîz* (İstanbul: İnkilab Yayınevi, 1984), 108.

¹² Muhammed b. Ali el-Halebî el-Azîmî, *Târîhu Haleb*, thk. İbrâhim Zağrûr (Dımaşk: y.y., 1984), 100.

¹³ el-Haşr 59/10.

¹⁴ en-Nahl 16/90.

ettiğini ifade ettiği¹⁵ mezkûr âyetler günümüzde de okunmaktadır. Ebü'l-Yümn (ö. 928/1522), Emevîler'in Hz. Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye bıraktığı 41/ 661-662 yılından 99/717 yılına kadar minberlerde Hz. Ali'yi tahkir ettiklerini kaydetmiştir. Ardından Ömer b. Abdülazîz'in en önemli uygulamalarından birinin söz konusu kötü geleneği ilga edip valilerine aynı minvalde talimat göndermesi olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali'ye hakaret yerinde en-Nahl suresinin 90. âyetini¹⁶ okuduğuna ve hatiplerin de aynı şeyi yaptığını dikkat çekmiştir.¹⁷ Cuma namazı kılındıktan sonra halifeye teşekkürle gelen şair Küseyyir Azze şu şiiri okuyup onu methetmiştir:

“Yönetime geçince ne Ali'ye dil uzattın (şetm) ne masumu korkuttun

Mücrimin yolundan da gitmedin.

Söyledin, söylediklerini de yaptıklarınla doğruladın

Bundan dolayı her bir Müslüman senden razı oldu

Apaçık hakkı söyledin,

Elbette hidâyet alâmetleri konuşmakla açığa çıkar.”¹⁸

Ömer b. Abdülazîz'in kaldırdığı bu ayıbın daha sonra bazıları tarafından devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hasan-ı Basrî'nin, söz konusu kötü âdeti sürdüren Basra valisi Adî b. Ertât'ı halifeye şikâyet etmesi üzerine halife, valiye tavrını devam ettirirse hoşlanmayacağı bir şekilde görevden alacağını bildirmiş, bunun üzerine vali

¹⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. Kemâl Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 3/151.

¹⁶ en-Nahl 16/90.

¹⁷ Ebü'l-Yümn Mücîrüdîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *et-Târîhu'l-mu'teber fi enbâi men gaber*, thk. Nûruddîn Tâlib vd. (Suriye: Darü'n-Nevâdir, 2011), 1/319. Ayrıca bk. Uyar, *Siyasî ve İctimâî Hayatta Ali-Fâtıma*, 78.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/382; *Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*, 101-102; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/231-232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98-99.

وَلَيْتَ وَ لَمْ تَشْتُمْ عَلَيَّا وَ لَمْ تُحِفْ ... بَرِيًّا وَ لَمْ تَتَّبِعْ مَقَالَةَ مُجْرِمِ
تَكَلَّمْتَ بِالْحَقِّ الْمُبِينِ وَإِنَّمَا ... تُبَيِّرُ آيَاتِ الْهُدَى بِالتَّكَلُّمِ
وَ صَدَّقْتَ مَعْرُوفَ الَّذِي قُلْتَ بِالَّذِي ... فَعَلْتَ فَأَضْحَى رَاضِيًّا كُلُّ مُسْلِمِ
أَلَا إِنَّمَا يَكْفِي الْفَتَى بَعْدَ زَيْغِهِ ... مِنَ الْأَوْدِ الْبَادِي ثِقَافُ الْمُقْوَمِ
فَقَالَ عُمَرُ حِينَ أَنْشَدَهُ هَذَا الشَّعْرَ: أَفَلَحْنَا إِذَا.

Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98-99.

sebb âdetini terk etmiştir.¹⁹ Yine mezkûr kötü geleneği, Emevî halifeleri içinde sadece Ömer b. Abdülazîz ve Yezîd b. Velîd'in (Nisan 744 – Ekim 744) câiz bulmayıp tatbik etmediği nakledilmişse de²⁰ Ömer b. Abdülazîz'den sonraki tüm halifelerin, yeni uygulamayı destekleyip sürdürdüğü, yukarıdaki ifadelerden net bir şekilde anlaşılmalıdır. Müslümanlar da Ömer b. Abdülazîz'in söz konusu düzenlemesini takdir ettiği gibi onu günümüze kadar devam ettirmişlerdir.²¹

Çağdaş müelliflerden Sallâbî, Emevîler'in hutbelerde Hz. Ali'ye hakaret ettiğine dair haberlerin Emevî muhalifi Abbâsîler devrinde telif edilen kitaplarda zikredildiğini, ancak hepsinin zayıf olduğunu, Şîîlerin bu iddialarının Sünnî eserlere de geçtiğini ve bu kötü âdeti başlatmakla suçlanan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın şahsiyetine aykırı düştüğünü, bundan dolayı sahih rivayet olmadığını iddia etmiştir.²² Aynı şekilde çağdaş yazarlardan eş-Şeyh Abdüssettâr da Muâviye'nin Hz. Ali'yi tahkir ettiğini bildiren nakillerin uydurma olduğu, zira Hz. Ali'yi tahkir âdetinin daha sonra ortaya çıktığı kanaatindedir.²³

Müslümanlardan bir kısmının Hz. Ali, Hz. Osman veya Muâviye destekçileri hâline gelmesi ve iç savaşlar sebebiyle araya kanın girmesi neticesinde muhalif kesimin önderlerine sövüp sayma ve lânet etme âdeti, tüm destekçiler arasında yaygınlaşmıştır. Ancak hutbede yapılan söz konusu sebb-şetm fiiline dair Ebû Tûrâb dışında kullanılan hiçbir lafız nakledilmediğinden, ayıplanan Ebû Tûrâb'ın da anlaşılabilir bir şekilde tanınmadığından, fiil ibadet sırasında işlendiğinden ve Şîîler'ce fazla istismar edildiğinden dolayı mezkûr eylemin, hata işlemekle itham veya tenkit olarak yorumlanması daha isabetli gibi görünmektedir. Her hâlükârda günümüzde bile halifeler dâhil büyük sahâbîlere ağır hakaretler eden Şia mensuplarının, benzer bir şey yapan Emevîler'in imajını çirkinleştirmek için bunu abartarak her yerde istismar etmesi, halli mümkün olmayan tenakuzlarla dolu ironik bir durumdur.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 8/158-159. Ayrıca bk. Hüseyin Atvân, *el-Ümeviyyân ve'l-hilâfe* (b.y.: Dârü'l-Cil, 1986), 166; Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 84.

²⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Resâilü İbn Hazm*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980, 1981, 1983, 1987), 2/146.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98-99.

²² Ali Muhammed es-Sallâbî, *Emevîler Dönemi 2*, trc. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 273-274.

²³ Abdüssettâr eş-Şeyh, *Ömer b. Abdülazîz hâmisü'l-hulefâi 'r-râşidîn* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 339.

2. Fedek ve Ketîbe'yi İade Etmesi

Fedek, Hz. Peygamber'e (sav) fey' olarak kalan bir araziydi. Yıllık olarak on bin dinara yakın geliri vardı.²⁴ Hz. Peygamber (sav), onun gelirlerini kendi ailesinin ve Hâşimoğulları'nın fakirlerinin ihtiyaçlarına,²⁵ yolcular ve misafirlere harcamıştır.²⁶ Hz. Peygamber (sav) ve iki halife döneminde halifenin yetkisinde bulunan Fedek'in geliri yolcu ve misafirlere sarf edilmiştir. Hz. Ömer, halife seçildikten iki yıl sonra mülkiyetini vermeden Abdullah b. Abbâs ve Hz. Ali'yi Fedek sorumlusu tayin etmiştir. Hz. Peygamber (sav), Hayber ve humus payını ise ailesinin ihtiyaçları için kullanmış, fazlasını devletin ihtiyaçları için sarf etmiştir.²⁷

Hz. Peygamber (sav), kızı Fâtıma'nın Fedek'i hibe olarak talep etmesine hayır cevabını vermiştir.²⁸ Başka rivayetlere göre Hz. Peygamber'in (sav) onu kendisine bağışladığını ifade ederek Ümmü Eymen ile Hz. Ali veya Rebâh'ı şahit gösterdiği, ancak Hz. Ebû Bekir'in yalnızca bir erkek ile iki kadının şahitliğinin câiz olacağı karşılığını vererek talebini reddettiği rivayet edilmiştir. Başka bir rivayette ise babasının mirası olarak istediğinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (sav) Fedek'in Müslümanların ortak malı olduğuna dair sözünü aktarıp isteğini kabul etmemiştir.²⁹

Hz. Ömer, halife olarak seçildiğinde Hayber Yahudilerini oradan sürmüştür. Fedek Yahudilerine gelince Hz. Peygamber'in (sav) anlaşmayla onlara bağışladığı Fedek'in meyvelerinin ve topraklarının yarısına mukabil altın, gümüş ve deve semeri verdikten sonra onları da Fedek'ten çıkarmıştır.³⁰

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/377; Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Sîretü ve menâkıbu Ömer b. Abdülazîz*, thk. Naîm Zarzûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/103.

²⁵ Ahmed b. Yahya b. Cafer el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dârü'l-Hilâl, 1988), 41.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/377; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/103. Fedek'e dair daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Ferec b. Kudâme b. Ca'fer b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve smâ'ati'l-kitâbe* (Bağdat: Dârü'r-Raşîd, 1981), 259-261.

²⁷ Ekrem Ziyâ Umerî, *Sahih Rivayetlere Göre Râşid Halifeler Dönemi*, trc. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 180.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/103.

²⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 40-41.

³⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 41.

İlk üç halife, Fedek'in gelirini Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı gibi yolculara sarf etmişlerdir.³¹ Fedek'i önce Hz. Osman'ın³² Mervân b. Hakem'e tımar olarak verdiği aktarılmıştır.³³ Başka bir rivayete göre ise önce Muâviye, Mervân b. Hakem'in talebi üzerine ona tımar olarak vermiştir. Onu görevden azlettiğinde Fedek'i geri alıp Medine'deki temsilcisine teslim etmiştir. Daha sonra Muâviye, Medine valisi iken onu talep eden Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyân ve Saîd b. Âs'ın talebini kabul etmemiştir. Mervân b. Hakem'i son defa Medine valisi olarak atadığında yeniden Fedek'i ona iade etmiştir.³⁴ Mervân b. Hakem ise orayı torunları Ömer b. Abdülazîz, Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik'e paylaştırmıştır. Daha sonra Ömer b. Abdülazîz diğer iki payı amcaoğullarından bağış olarak alınca Fedek, tamamen onun mülkü hâline gelmiştir. Ömer b. Abdülazîz, hilâfete geçtiğinde en fazla beğendiği arazi olan Fedek'i Hz. Peygamber'in (sav) ve iki halifenin devrindeki hâline çevirmeye niyetlenmiştir.³⁵ Halife iken Fedek ve Süveydâ dışındaki arazilerinin tapu belgelerini parçalayıp hazineye bağışlayan Ömer b. Abdülazîz, Fedek'in önceki durumunu soruşturunca Hz. Peygamber'in (sav) onu Müslümanlara fey' olarak bıraktığı ve Hz. Osman'ın Mervân b. Hakem'e tımar verdiği, onun da babası Abdülazîz'e hibe ettiği söylenmiştir. Bunun üzerine Fedek'in tapu belgesini yırtıp Allah Rasülü'nün (sav) bıraktığı hal üzere bıraktığını bildirmiştir.³⁶

Fedek'in kendilerine bağışlanmasından memnun olan Benî Hâşim'den bir topluluk, Ömer b. Abdülazîz'e yolladıkları mektupta söz konusu hibeden ve akrabalık bağlarını güçlendirdiğinden dolayı ona teşekkür etmişlerdir. Ayrıca Muâviye devrinden o zamana kadar kendileriyle ilgilenilmediğinden şikâyet etmişlerdir. Ömer b. Abdülazîz

³¹ İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 131.

³² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz alâ mâ ravâhu'l-imâm Mâlik b. Enes ve ashâbuhû*, thk. Ahmed Ubeyd (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 58; Fesevî, *el-Ma'rife*, 1/588; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/179; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 130. Mervân b. Hakem oğullarına tımar olarak verdi. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/117-118.

³³ *Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*, 123-124. Benzer bir rivayet için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/117-118.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/377; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 41-42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/103.

³⁵ *Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*, 123-124; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/232; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/117-118.

³⁶ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 58; Fesevî, *el-Ma'rife*, 1/588; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/179; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 130. Başka bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, halife iken Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a Fedek'i Hz. Peygamber (sav) ve ilk üç halife zamanındaki hâline çevirip sonra olanları yok saymasını, onunla ilgilenecek bir kayyum atamasını emretmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/377-378; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 131.

ise onlara yazdığı mektupta daha önce de aynı şekilde düşündüğünü, Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik'e aynı şeyi tavsiye etmesine rağmen onların reddettiklerini, halife olunca kendine göre en münasip olanı yapmayı tercih ettiğini bildirmiştir.³⁷

Ömer b. Abdülazîz'in Hâşimîler'e verdiği Fedek, sonraki dönemlerde de Hâşimîler'in tutumuna göre defalarca siyaseten geri alıp verilme işlemine maruz kalmıştır. Nitekim Ömer b. Abdülazîz'in halefi Yezîd b. Abdülmelik Fedek'i geri alırken³⁸ Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs ise Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'e geri vermiştir. Hasan'ın çocukları ayaklandıklarında Mansûr tarafından tekrar el konulmuştur. Daha sonra Mehdi geri verip Hâdî el koymuş, Me'mûn ise tekrar Hâşimîler'e geri vermiştir.³⁹

Ömer b. Abdülazîz'in Fedek'i siyaseten mi yoksa dinî açıdan mı Hâşimoğulları'na iade ettiği sorusu, cevaplanması gereken önemli bir sorudur. İlk halifeler Fedek'i devlet başkanının yetkisinde olan kamu mülkü olarak kabul etmişlerdir. Ömer b. Abdülazîz'in kamu mülkü olan Fedek'in kendilerine iktâ olarak bağışlanmasını doğru ve meşrû görmediği anlaşılıyor. Kendisinin buna ilişkin sözleri, dinî açıdan bu kararı verdiğine işaret etse de Hz. Peygamber'in (sav) Fedek'in gelirlerini yolculara harcadığına, râşid halifelerin de bunu devam ettirdiğine, sadece Hz. Ömer'in sorumluluğuna Abdullah b. Abbâs'ı ve Hz. Ali'yi tayin ettiğine bakılırsa râşid halifeler devrindeki hâline çevirmediği anlaşılmaktadır. Mallarının neredeyse hepsini kendi iradesiyle sevap kazanmak için bağışladığı, kendi mülkiyetinde bulunan Fedek'i, ardından Hayber ve sadukâtın gelirlerini Ehl-i beyt'e verdiği dikkate alındığında gönüllerini alıp devletle barıştırmak amacıyla siyaseten ve büyük bir zâhidin duygusal sevgisi ve bağlılığı sebebiyle Hâşimoğulları'na bağışladığı söylenebilir.

Fedek'i Benî Hâşim'e bağışlayan Ömer b. Abdülazîz'in, Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed'e Hayber kalelerinden biri olan el-Ketîbe'nin durumunu araştırmasını emrettiği rivayet edilmiştir.⁴⁰ Valinin Ketîbe'nin Allah'ın, elçisinin ve akrabalarının

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/380.

³⁸ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/232; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 4/239.

³⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/239. Abbâsî halifesi Me'mûn, 210/ 825-826 yılında Medine valisine mektup yazıp Hz. Peygamber'in (sav) Fedek'i Fâtıma'ya bağışladığını ve Ehl-i beyt'in içinde bu konuda bir ihtilaf olmadığını belirterek Fedek'in Fâtıma'nın varislerine geri verilmesini emretmiştir. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/103.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/378.

humus hissesi olarak tahsis edildiğini⁴¹ bildirmesi üzerine Ömer b. Abdülazîz, Hz. Peygamber'in (sav) ve zevi'l-kurbâ sehmini Benî Hâşim'e taksim etmiştir.⁴²

3. Ehl-i beyt'e Karşı Tavrı

Ömer b. Abdülazîz, Hz. Peygamber'e (sav) çok büyük bir sevgi besleyen büyük bir zâhid-âlim olarak sünnetlerini ihyâ edip yaymaya özen göstermiştir. Ayrıca onun bıraktığı kutsal emanetleri ona hürmeten toplayıp ibret için ziyaretçilere göstermiştir. Öleceğini hissettiğinde de bir saç ve tırnağını kefeninin içine koymalarını vasiyet etmiştir. Öte yandan ona duyduğu derin sevgisi nedeniyle Ehl-i beyt'ine de özel ilgi göstermiş, hatta onun hizmetçilerini ve serbest bıraktığı köle ve câriyeleri araştırıp ihsanlarda bulunmuştur. Kısaca sıradan Müslümanlardan epey farklı olarak Hz. Peygamber'e (sav) ve Ehl-i beyt'ine derin bir muhabbet beslediğini ifade etmek mümkündür. Ömer b. Abdülazîz, mevâlî, ulemâ ve Hâricîler gibi devlete kırgın kesimlerin sorunlarını çözerek ve onlara yardım edip onları kendisine yakınlaştırarak ümmetin birliğini ve sosyal barışı sağlamaya çalışmıştır. Aynı maksatla Ehl-i beyt mensuplarına da özel yardımlar yapmış ve birçok konuda onlara ayrıcalık tanımıştır.

Ömer b. Abdülazîz, Emevî-Hâşimî ilişkileri⁴³ hakkında “Biz ve amcazadelerimiz Hâşimîler bazen onlar bazen de biz devran sahibi olduk. Risâlet güneşi doğuncaya kadar biz onlara gidip sığınırđık. Onlar da gelip bize sığınırđlardı. Bu durum (Peygamberlik), revaçta olan her şeyi durdurdu, her ikiyüzlüyü dilsizleştirdi ve her konuşanı susturdu” demiştir.⁴⁴ Burada cahiliye döneminde iki kabilenin iktidar ve nüfuz hususunda rekabet ederken bazen birinin bazen diğeriñin öne geçtiğini, zor günlerde ise asabiyetlerini

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/378.

⁴² Hz. Peygamber'in (sav) vefatından ardından onun sehmi/payı ve zevi'l-kurbâ payı hakkında insanlar, önce anlaşmazlığa düşmüşler, sonra silah ve at gibi savaş gereçlerine harcanması üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Ebû Hanîfe ve çoğu fakîh bu iki payın râşid halifeler gibi taksim edilmesi gerektiği görüşündedirler. Râşid halifeler ise humustaki Allah ve elçisinin ve akrabalarının olan iki payı iptal edip yetimler, miskinler ve yolcuların paylarına katmışlardır. Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed (b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 31.

⁴³ Emevî-Hâşimî ilişkileri için bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî, *er-Resâilü's-siyâsiyye* (b.y.: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 433, 441-473. Ayrıca bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2015).

⁴⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/222; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/701-702. Ayrıca bk. Uyar, *Siyâsî ve İctimâî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı*, 78.

hatırlayıp birbirlerine sığındıklarını, ancak Hz. Peygamber'in (sav) gönderilmesiyle birlikte yarışın bittiğini belirtmiştir.

Ömer b. Abdülazîz'in Medine'de öğrenciliği sırasında Hz. Ali'yi tenkit ettiğini duyan hocası Ubeydullâh b. Abdullah'ın uyarısından sonra onu her zaman hayırla yâd ettiği ve Hz. Ali'yi sebb âdetini ilga ettiği yukarıda belirtilmişti. Diğer taraftan o, ilk iki halifeyi üstün tutarken diğerleri arasında hiçbir ayırım yapmamış ve tümünü meşrû görmüştür.⁴⁵ Buna ilâveten yanında bazı kişiler en zâhid kişilerin isimlerini zikrettiğinde halife, dünyada insanların en zâhidinin Hz. Ali olduğunu ifade ederek onu ne kadar takdir ettiğini açıklamıştır.⁴⁶ Zührî, Hz. Ali'nin imar ve onarım için para talep eden bir valisine "İmdi o şehri adaletle sağlamlaştırdı ve yollarını haksızlık ve zulümden temizle." şeklinde mektup yazdığını bildirince Ömer b. Abdülazîz o sözleri beğenmiş, benzer bir talepte bulunan valisine aynı sözleri yazıp göndermiştir.⁴⁷

Ömer b. Abdülazîz, Medine emîrliği sırasında Velîd b. Abdülmelik'in emriyle Saîd b. Müseyyeb'le birlikte Ali b. Hüseyin'e eziyet eden önceki vali Hişâm b. İsmâîl'i tutuklamış, insanların gözü önünde ayakta bekleterek mağdurların gönlünü almıştır.⁴⁸ Velîd b. Abdülmelik'in her yıl Medine'ye yollayıp bilgi toplattığı bir görevlisi, Hasan b. Hasan b. Ali'nin ailesiyle birlikte Mescid-i Nebevî ile aralarına perde gererek namaz kıldığını ve Mescid-i Nebevî'de iken aynaya baktığını görüp şaşırıldığını halifeye bildirmiştir. Halifenin emri üzerine Ömer b. Abdülazîz, o evi müsadere edip Mescid-i Nebevî'ye dâhil

⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/298; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/385; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 248; Ebü'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdî Demirdâş (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1425/2004), 180. Ayrıca bk. Cibrîl, *el-Âsârü'l-vâride an Ömer b. Abdülazîz*, 408.

⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/489; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 274; Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2/361; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/109.

⁴⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/233; Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Kâhire: Dârü'l-Fikr, Mektebetü'l-Hancî, 1996), 5/304; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/202; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 110; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1923), 6/35; Şehâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fadlullâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr* (Ebû Zabî: el-Mücemmeu's-Sekafî, 1423/2002), 24/415.

⁴⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut /Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1387), 6/428, 432; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed b. el-Cevzî Bağdâdî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 6/279; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/9; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/405, 406. Ayrıca bk. Özdemir, *Ömer b. Abdülazîz'in Siyâsî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri*, 43.

etmiştir. Ancak Hasan b. Hasan b. Ali müsadere bedeli olan yedi veya sekiz bin dirhemi almayı reddedip başka yere taşınınca evin bedelini hazineye kaydetmiştir.⁴⁹

Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt mensuplarının farklı siyasî davranışlarının cezalandırılmasını engellemeye çalışmıştır. Nitekim Velîd b. Abdülmelik, Medine emîri Ömer b. Abdülazîz'in önerisiyle Hz. Peygamber'in (sav) sadukâtını⁵⁰ Zeyd b. Hasan b. Ali'ye teslim ederek Süleyman b. Abdülmelik'ten biatını çekmesini ve oğlu Abdülazîz b. Velîd'e biat etmesini talep etmiş, Zeyd b. Hasan da talebini kabul ettiğini mektupla iletmişti. Hilâfete geçtiğinde Zeyd b. Hasan'ın mektubunu okuyup teyid ettiren Süleyman b. Abdülmelik, valiye onu 100 kırbaç, aba giyip yalınayak yürümekle cezalandırmasını bildirmiştir. Ancak Süleyman b. Abdülmelik hastalanınca Ömer b. Abdülazîz, elçiyi alıkoymuş ve ölmesinin akabinde de mektubu yırtıp emri iptal etmiştir.⁵¹ Süleyman b. Abdülmelik, aynı zamanda Medine valisine Hz. Peygamber'in (sav) sadukâtını Zeyd b. Hasan'dan alıp kendi kavminden birine vermesini bildirmişti. Ömer b. Abdülazîz ise halife olunca Medine valisine Zeyd b. Hasan'ın Benî Hâşim'in seyyidi olduğunu hatırlatarak ona destek olmasını ve Hz. Peygamber'in (sav) sadukâtını ona iade etmesini emretmiştir.⁵² Hz. Fâtıma Hz. Peygamber'in (sav) Hayber, Fedek ve sadukâtından miras isteyince Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (sav) vasiyeti gereği o mülklerin miras olamayacağını açıklamıştır. Aynı vasiyet gereği olarak Hz. Peygamber'in (sav) eşleri de miras istememişlerdir.⁵³ Aktarılan bilgilerden Ömer b. Abdülazîz'in söz konusu icraatının Ehl-i beyt'in gönlünü alıp sosyal barışı gerçekleştirmeye dönük siyasî ve duygusal bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁹ Bu rivayetin yanında aynı olayı Medine'ye geldiğinde hutbe okuyan halife Velîd b. Abdülmelik'in yaşadığı, bunun üzerine müsadere emrini verdiği de aktarılmıştır. Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, çev. Ali Fuat Eker (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 85-86.

⁵⁰ Medine Yahudilerinden olup ihtida ettikten sonra Uhud Savaşı'na katılan ve şehit düşmeden önce mallarını Allah Resûlü'ne (sav) vasiyet eden Muhayrik'in bıraktığı Hims bahçeleridir. Umerî, *Râşid Halifeler Dönemi*, 178.

⁵¹ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 104-105; Fesevî, *el-Ma'rife*, 1/554; Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, *el-Mihan*, thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî (Riyad: Dârü'l-Ulûm, 1404/1984), 392-393; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 19/380; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/47. Ayrıca bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 90-91.

⁵² Cemâlüddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 10/53-54; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/47.

⁵³ Umerî, *Râşid Halifeler Dönemi*, 178.

Ömer b. Abdülazîz, humusu ve Fedek'i Hâşimoğulları'na,⁵⁴ Hz. Peygamber'in (sav) sadukâtını ise Zeyd b. Hasan'a verirken⁵⁵ Hz. Peygamber'in (sav) payıyla birlikte zevi'l-kurbâ payını Abdülmuttaliboğulları'na dağıttırıştır. Nitekim zevi'l-kurbâ hissesini Abdülmuttaliboğulları'na bölüştürürken Abdülmuttaliboğulları'ndan olan kadınları da bu taksime katmıştır.⁵⁶ Ali b. Abdullah b. Abbâs ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali birlikte otururken yanlarına gelen bir adam, Ömer b. Abdülazîz'i kınamış, bunun üzerine onlar Muâviye devrinden itibaren kendilerine humus hissesi dağıtılmadığını, Ömer b. Abdülazîz'in ise humus hissesini Abdülmuttaliboğulları'na dağıttığını belirterek onu övmüşlerdir.⁵⁷ Ancak bir rivayete göre vali Ebû Bekir b. Hazm, halifenin yolladığı Ketîbe ve humus paylarına Muttaliboğulları'nı dâhil etmek istemeyince Abdülmuttaliboğulları, onlara verilmedikçe kendilerinin de kabul etmeyeceğini bildirmişlerdir. Durumdan haberdar edilen halife onları farklı görmediğini ve onların kadîm ittifaka göre ancak Benî Abdülmuttalib'den kabul edildiklerini ifade ederek dağıtım onları da ortak etmesini bildirmiştir.⁵⁸

Ömer b. Abdülazîz'in, Fedek, Ketîbe, humus payları ve sosyal yardım kapsamında Ehl-i beyt'e para gönderdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹ Nitekim onlara üç bin dinar gönderip eşit şekilde taksim ettirmiş, ayrıca hakları olan bir şey gelirse onlara bütün haklarını teslim edeceğini bildiren bir mektup yazmıştır.⁶⁰ Aynı şekilde Medine valisine Hz. Ali'nin evlâdına on bin dinar vermesi talimatını göndermiştir. Valinin hangi çocuklarına vereceğini sormasına karşılık Hz. Ali'nin Fâtıma'dan olup nicedir hakları teslim edilmeyen çocuklarına dağıtmasını emretmiştir.⁶¹ Yukarıda geçen ifadelerden halifenin, Allah Resûlü'nün (sav) ve zevi'l-kurbâ sehmini, Fedek'i ve sadukâtı onların hakkı olduğuna inandığı için verdiği anlaşılmaktadır. Aynı bağlamda Muhammed b. Bîşr b. Humejd el-Müzenî'ye dört veya beş bin dinarı götürüp Ebû Bekir b. Hazm'a vermesini, onun da buna Ketîbe'nin gelirinden beş veya altı bin dinar ilâve etmesini ve bunları eşit olarak Hâşimoğulları'na taksim etmesini bildirmiştir. Medine valisi Ebû Bekr b. Amr b. Hazm

⁵⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/232.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 10/53-54; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/47.

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/379. Ayrıca bk. Atvân, *el-Ümeviyyûn ve'l-hilâfe*, 167.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/379. Ayrıca bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 88.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/379-380.

⁵⁹ Hatta garip olduğu kadar abartılı bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz'in, Medine'deki Ehl-i beyt mensuplarına ailesinden gizleyerek dinarlarla doldurulmuş bal tulumu gönderdiği bile söylenmiştir. *Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*, 171.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/380.

⁶¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 3/152.

eşit olarak taksim edince Ehl-i beyt'in büyüğü Zeyd b. Hasan, kendisiyle çocukları eşit gördüğünü ifade edip kızmış, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sövmenin de bulunduğu bazı kötü sözler söylemiştir. Valinin halifenin iyiliklerini hatırlatması üzerine Zeyd b. Hasan, onları halifeye bildirmemesini istemiş, ancak vali haber verse de Ömer b. Abdülazîz tepki göstermemiştir. Fâtıma bint Hüseyin'in yaptığı yardımlar için teşekkür edip onu övdüğü mektubunu ise sevinçle karşılamıştır.⁶² Bu ifadelerden Zeyd b. Hasan'ın mezkûr yardımların dağıtılış şekline rahatsız olduğu, halifelere söven başka kişileri kırbaçlatan Ömer b. Abdülazîz'in onun sövgüsüne tepkisiz kaldığı, öte yandan Zeyd b. Hasan'ın iki halifeyle birlikte Ömer b. Abdülazîz'e de saygı duymadığı ve Şiânın halifelere sövme âdetinin⁶³ o devirde de var olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilâveten ilk iki halifeye hakaret eden Ehl-i beyt büyüğü Zeyd b. Hasan'ın iyiliklerini takdir etse bile Ömer b. Abdülazîz'i meşrû halife kabul etmesi pek mümkün görünmemektedir.

Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'ın her birine eşit olarak elli dinar vermesinden memnuniyet duyan Fâtıma bint Hüseyin, Ömer b. Abdülazîz'e yazdığı mektubunda Ketîbe payının kendilerine taksim edildiğini bildirip ona tekrar tekrar Allah'tan rahmet dilemiştir. Ardından dağıttığı hisselerle Hz. Peygamber'in (sav) ailesinden hizmetçi, elbise ve nafaka ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını giderdiğini hatırlatmıştır. Onun mektubunu okuyan Ömer b. Abdülazîz, Allah'a hamd ettikten sonra elçiye on dinar bağışlamış, ayrıca Fâtıma bint Hüseyin'e de onunla beş yüz dinar gönderip muhtaçlara vermesini bildirmiştir. Ayrıca ona mektup yazıp Fâtıma'nın ve Ehl-i beyt'in faziletinden, Allah'ın Ehl-i beyt için belirlediği haklardan söz etmiştir.⁶⁴ Daha sonra Fâtıma bint Hüseyin b. Ali, ziyaretine gelenlere Ömer b. Abdülazîz hayatta olsaydı muhtaç duruma düşmeyeceklerini söyleyerek Ömer b. Abdülazîz'i methetmiştir.⁶⁵ Aynı şekilde Fâtıma bint Hüseyin, Ömer b. Abdülazîz'i çok kere hayır dua ile anmıştır. Kendisinin ifadelerine göre Medine valisi iken yanına girdiğinde Ömer b. Abdülazîz, tüm hizmetçileri ve muhafızları yanından çıkarmış, sadece ikisi kalınca ona yemin ederek yeryüzünde Ehl-i beyt'ten

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/378. Ayrıca bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 84-85.

⁶³ İmâmî Şîiler, Hz. Ebû Bekir'e lânet etmelerinin yanında onu münafıklık ve küfürle suçlamışlar, Kur'ân'da zikredilen cibt ve tağut lafızlarını ilk iki halifeye yormuşlardır. Kur'ân'daki övgü ihtiva eden âyetleri Hz. Ali'ye, hemen tüm kınama ihtiva eden âyetleri ise diğer üç halifeye ve diğer sahâbîlere yormuşlar, onları çirkinleştirmek ve tekfir için her nassı ve olayı istismar edip çarpıtmışlardır. Arı, *İmâmîyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, 40-41. İmâmî Şîilerin halifeler ve diğer sahâbîler hakkındaki çirkin yorumlarının ayrıntısı için bk. Arı, *İmâmîyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, 38-49.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/379.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/196; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/119; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/124; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 176; Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *et-Târîhu'l-mu'teber*, 1/321.

daha çok sevdiği bir ailenin olmadığını, onları kendi ailesinden bile daha çok sevdiğini söylemiştir.⁶⁶

Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt'e ait gasp edilmiş bir mülkü iade etmiş; ancak halefi onu geri almıştır. Nitekim İbrâhîm b. Muhammed b. Talha,⁶⁷ tavaf esnasında Hişâm b. Abdülmelik'e bir evinin gasp edildiğini şikâyet etmişti. Halifenin seleflerinin tavrını sormasına karşılık Abdülmelik, Velîd ve Süleyman'ın kendisine zulmettiğini, hayırla andığı Ömer b. Abdülazîz'in iade ettiğini, ancak Yezîd b. Abdülmelik'in yeniden geri aldığı ve evin hâlâ halifenin vekillerinin elinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Hişâm b. Abdülmelik, onun iade talebini reddettikten sonra tavafına devam etmiştir.⁶⁸

Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt mensuplarına sadece maddî yardımlarda değil, başka hususlarda da öncelik ve imtiyaz tanımıştır. Nitekim Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'in çocuğuna (Abdullâh?) Ehl-i beyt'ten birini kapısında bekletmekten Allah için hayâ edeceğini bildirerek toplantıda olmadığı sürece doğrudan yanına gelmesini rica etmiştir.⁶⁹ Aynı şekilde Abdullah b. Hasan, bazı ihtiyaçları için Süleyman b. Abdülmelik'i ziyareti esnasında Ömer b. Abdülazîz, kapısının ona her zaman açık olduğunu bildirip onun beklememesini rica etmiştir. Bir gün yanına geldiğinde tâuna yakalanmış askerlerin bulunduğunu öğrendiğini ve onun da tauna yakalanmasından korktuğunu hatırlatarak onu korumak amacıyla kendisinden ailesine dönmesini rica etmiş,⁷⁰ onların ihtiyaçlarını da arkasından yollamıştır.⁷¹ Aynı olaydan söz eden ancak ifadeleri değiştirilmiş bir rivayete göre Abdullah b. Hasan, bazı ihtiyaçları için yanına geldiğinde Ömer b. Abdülazîz, onun Şâm'daki itibarı, namı, üstün aklı, etkili konuşması ve ibadetlerini görünce hasedinden ve korkusundan dolayı Şâm halkının onu görmesini engellemek için tâuna yakalanmasından korktuğunu ve ihtiyaçlarını ardından göndereceğini belirterek ailesinin yanına geri göndermiştir. Daha sonra Hişâm b. Abdülmelik'i ziyarete gelen

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/327, 376.

⁶⁷ İbrâhîm b. Muhammed b. Talha b. Ubeydullâh et-Teymî, cömert ve asil biri olup Kureyş'in veya Hicâz'ın aslanı lakabıyla tanınırdı. Ehl-i beyt'ten olup Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali'nin kardeşiydi. Abdullah b. Zübeyr onu Kûfe haraç başkanlığına atamıştı. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/46-48.

⁶⁸ Taberî, *Târîh*, 7/36; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/152.

⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/222.

⁷⁰ Fesevî, *el-Ma'rife*, 1/609; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 27/366; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 78; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhîm (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 7/305-306.

⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 27/367; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 7/305-306. Ayrıca bk. Uyar, *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdi*, 78.

Abdullah b. Hasan, yolculuk kıyafetlerini çıkarmadan beklemişti. Hişâm b. Abdülmelik'in gelip ihtiyaçlarını bildirmesi talebine karşılık asâletini ve üstünlüğünü hissettirircesine yükünü indirip kıyafetlerini değiştirdikten sonra ihtiyaçlarını bildireceği karşılığını vermiştir. Buna kızan Hişâm b. Abdülmelik de kendisini daha iyi bir durumda bulamayacağını hatırlatarak tepkisini ortaya koymuştur.⁷² Yine Ömer b. Müverrik, Ömer b. Abdülazîz'in nesebini sormasına karşılık önce Kureyş'ten, ısrarı üzerine Benî Hâşim'den, sonra Hz. Ali'nin azatlısı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ali'nin azatlısı olduğundan ona elli veya altmış dinar verilmesini bildirmiştir. Ardından memleketine gitmesini hatırlatıp benzerlerine verilen maaşın kendisine de bağlanacağını müjdelemiştir.⁷³ Hz. Ali'nin mevlâsı Züreyk, Ömer b. Abdülazîz'i ziyaretinde Medine halkından Kur'ân'ı ve farzları ezberleyip bellemiş bir adam olduğu hâlde maaş bağlanmadığını iletmişti. Soyuna ilişkin sorulara kaçamak cevaplarına halifenin kızması üzerine alçak bir sesle Hz. Ali'nin mevlâsı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine gözleri yaşlarla dolan Ömer b. Abdülazîz, kendisinin de Ali'nin mevlâsı olduğunu söylemiş, Allah Resûlü'nün (sav) "Ben kimin dostuysam Ali de onun dostudur" sözünü naklettikten sonra onun ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁷⁴

Garip bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, bir gün Ali b. Hüseyin'in⁷⁵ adını anıp onu dünyanın ışığı, İslâm'ın güzelliği ve âbidlerin efendisi olarak nitelendirmişti. Kendisine o niteliklere oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin (beşinci imam Muhammed Bâkır) (ö. 114/733) sahip olduğunun söylenmesi üzerine onu denemek maksadıyla mektup yazmıştır. Ancak Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, halifeye tavsiyelerde bulunup sorumluluklarını hatırlatarak uyardığı bir cevap göndermiştir. Sonra Ömer b. Abdülazîz, onun Süleyman b. Abdülmelik'i methettiği bir mektubunu bulup okuyunca Medine valisine bu farklılığın sebebini ona sormasını bildirmiştir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali ise Süleyman b. Abdülmelik zorba ve zâlim olduğundan onu övücü, Ömer b. Abdülazîz ihsânı ve iyiliği sevdiğinden dolayı onu uyarıcı ve karakterlerine uygun iki farklı

⁷² Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahebûb el-Câhız el-Kinânî, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/326-327.

⁷³ Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/364; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 17/137-138; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 22-23.

⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 17/137-138; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 22-23.

⁷⁵ Zührî'nin ifadesine göre Ali b. Hüseyin, Ehl-i beyt'in en faziletlilerinden, en fakihlerinden, en güzel ibadet edenlerinden idi. Mervân b. Hakem ve oğlu Abdülmelik b. Mervân da Ehl-i beyt içinde en fazla ona hürmet ederlerdi. Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *Târîhi*, thk. Şükruallah b. Nî'metullah el-Kücânî (Dimaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1982), 1/413.

mektup yazdığını belirtmiştir. Bunu duyan Ömer b. Abdülazîz Ehl-i beyt'in sahip olduğu fazilet ve üstün nitelikleri hatırlatarak Ehl-i beyt'i övmüştür.⁷⁶ Sadece Şîî tarihçi Ya'k-ûbî'nin kitabında yer alan bu rivayet, övülecek bir yönü olmayan mektubun yazarını, meşhur âdil halife Ömer b. Abdülazîz'e methettirme gayretinin sonucu gibi görünmektedir.

Şîîlerin delil olarak kullandığı bir rivayete göre Abdullah b. Atâ et-Temîmî ve Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, Mescid-i Nebevî'de iken şımarık bir genç olan Ömer b. Abdülazîz yanlarından geçince Zeynelâbidîn, onun şımarık olup insanlara zulümle hükmedene kadar ölmeyeceğini söylemiştir. Abdullah b. Atâ'nın Ömer b. Abdülazîz'i fâsık nitelendirmesi üzerine Zeynelâbidîn, onu doğruladıktan sonra Ömer b. Abdülazîz'in ölene kadar müreffeh bir hayat yaşayacağını, öldüğünde insanlar affı için mağfiret dilerken semâ ehlinin ona lânet edeceğini söylemiştir.⁷⁷ Günümüzdeki Şîîler, Ehl-i beyt'e iyi davrandığını zikrettikleri Ömer b. Abdülazîz dâhil Hz. Ali ve evlâdı dışındaki tüm halifelerin gâsıp ve gayr-ı meşrû olduğuna, nebevî ve ilahî tayini inkâr ettiklerinden dolayı kıyamet gününde cehenneme girip elim bir azap göreceklerine inanmaktadırlar. Hz. Peygamber'in (sav) Mervânîler'i lânetlemesini ve Muhammed el-Bâkır'ın yukarıda geçen sözlerini buna delil olarak göstermektedirler.⁷⁸ Ancak farklı bir rivayete göre Muhammed el-Bâkır Muhammed b. Ali b. Hüseyin, her topluluğun içinde bir seçkin olduğunu, Benî Ümeyye'nin seçkininin ise Ömer b. Abdülazîz olduğunu ve mahşerde yalnız başına bir ümmet olarak haşredileceğini belirterek onu övmüştür.⁷⁹

⁷⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/231. Ayrıca bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 88.

⁷⁷ Erbay, Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in ifrata kaçmayan, Emevî halifelerinin arkasında namaz kılmayı dinen câiz gören biri olması nedeniyle bu rivayeti ihtiyatla karşılamak gerektiğini belirtmiştir. Bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 87. Ancak bu sözlerin sıhhatine dair kesin bir şey söylenemese de sonraki Şîîler'in gerçek inancını yansıttığı açıktır. Zira büyük sahâbîleri fâsık, fâcir, hatta mürted olmakla suçladıkları dikkate alınırsa bu sözler garip karşılanmaz. Bk. Arı, *İmâmîyye Şîâsı Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, 342, 344, 347. Ömer b. Abdülazîz'in tahsisatı eşit bir şekilde dağıttırmasından rahatsız olan Zeyd b. Hasan, "Benimle çocukları eşit tutuyor" diyerek kızmış, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sövmenin de bulunduğu sözler söylemiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/378. Ayrıca bk. Erbay, *Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri*, 84-85.

⁷⁸ *Mevsûatü'l-esileti'l-akâidiyye* (Kum/Necef: Merkezü'l-Ebhâsi'l-Akâidiyye, 1433/2012), 3/396-397.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 74; Kâmil el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fi târihi Haleb*, nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991-1992), 1/336. Ayrıca bk. Murat Tokgöz, *Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'in Hâricî ve Şîî Mezhep Akımlarına Yönelik Siyaseti* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 93; Uyar, *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı*, 78.

Ancak günümüzdeki Şiîler, bunu sadece soyu ve nesebine yönelik bir tasvir olarak yorumlamışlardır.⁸⁰

Garip bir rivayete göre getirilen bir adamın Süleyman b. Abdülmelik'in sorusuna karşılık sadece Hz. Ali'nin her Müslümanın dostu olduğunu belirtmesi üzerine halife öldürülmesini emretmiştir. Saîd b. Ca'de ile birlikte buna şahit olup hiç tepki göstermeyen Ömer b. Abdülazîz, maktulün cesedini sarayın ortasında görünce, o ikisini sanki Allah'ın önünde davalaşırken görür gibi olduğunu söylemiştir.⁸¹ Ömer b. Abdülazîz, gördüğü yanlışı dile getirmekten çekinmeyen bir karaktere sahiptir ve müsteşarı olduğu Süleyman b. Abdülmelik'in birçok kararı almasını veya bazı kararlarını değiştirmesini sağlamıştır.⁸² Dolayısıyla bu rivayetin, onun karakterine ve genel tavrına aykırı düşmesi nedeniyle ihtiyatla karşılanması gerektiği söylenebilir. Benzer bir rivayete göre Hz. Ali'nin taraftarlarından Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile⁸³ (ö. 100/718-19), atâsını vermemesinin sebebini sorunca Ömer b. Abdülazîz, onun kılıcını bileyip keskinleştirmiş, okuna temreni takıp yayını torbasına koymuş hâlde kâim imam"ın ortaya çıkmasını beklediğini hatırlatmış, ardından kâim imam meydana çıkıp isyanı başlatınca atâsını ondan istemesini bildirmiştir. Ancak Allah'ın bundan dolayı onu hesaba çekeceğini söylemesine karşılık Ömer b. Abdülazîz, vebâlerinden korkup ona maaşını ödemiştir.⁸⁴ Bu rivayetin, Ebü't-Tufeyl'in Irak'taki bazı isyanlara katılmasına ve o dönemde Irak bölgesinde var olan aşırı inanç sahiplerine Ömer b. Abdülazîz'in gösterdiği tepki olarak yorumlanması daha isabetli olur.

Daha önce Ehl-i beyt mensuplarının Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye biati reddetmesinden itibaren özellikle de halifelikli saltanata çevirmelerinden sonra Emevî

⁸⁰ *Mevsûatü'l-esileti'l-akâidiyye*, 3/396-397.

⁸¹ *Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*, 225.

⁸² Tafsilatı için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 67/392; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/183; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/641-642; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 169; Gazzî, *Nehrü'z-zeheb*, 1/293.

⁸³ Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, 3/625 yılında doğmuş, Vedâ haccı sırasında Hz. Peygamber'i (sav) görmüştür. Daha sonra Hz. Ali'ye sıkı bağlılığıyla tanınan Ebü't-Tufeyl, onun yaptığı savaşlarda yanında yer almıştır. Hz. Hüseyin'in intikamını almak için Emevîler'e karşı açılan savaşlarda Gâliyye, Keysâniyye, Haşebiyye, rec'at ve bedâ gibi aşırı fikir sahiplerinin desteklediği Muhtâr es-Sekafi (ö. 67/687) ile ve Emevîler'e karşı isyan eden İbnü'l-Eş'as'la da birlikte hareket etmiştir. 110/728 yılında son sahâbî olarak vefat etmiştir. Tafsilatı için bk. Ali Osman Koçkuzu, "Ebü't-Tufeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/346; İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekafi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/54-55; Mustafa Öz, "Haşebiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/402-403.

⁸⁴ *Ya'kûbî, Târîh*, 2/234.

hilâfetine karşı muhalefetin başını çektiği ve bundan dolayı Hüseyin b. Ali'nin (683), Tevvâbîn'in (684), Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî liderliğinde Keysânîler'in (686) ve Zeyd b. Ali'nin (30 Aralık 739) isyan ettiği ve bu ayaklanmaların kanlı bir şekilde bastırıldığı ifade edilmelidir.⁸⁵ Bununla birlikte Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt'e hiçbir Emevî halifesinin yapmadığı kadar iyi davranmış, daha önce halifelerin tasarrufunda bulunan Fedek, Ketîbe ve sadukâtı onlara bağışlayarak toplumsal birlik ve barışı temine gayret etmiş ve bu icraatlarıyla Ehl-i beyt'le birlikte diğer Müslümanları da sevindirmiştir. Ancak bunları hilâfeti onların hakkı ve Emevî hilâfetini gayr-ı meşrû olarak gördüğünden değil, Ehl-i beyt'e karşı içinde beslediği muhabbetten ve bunlara dair tasarruf hakkının onlara ait olduğuna inandığından dolayı onlara bağışlamıştır. Zira kaynaklarda Ömer b. Abdülazîz'in kendine örnek edindiği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e kendi devrindeki bazı Ehl-i beyt mensuplarının ve destekçilerinin hakaret ettiği kaydedilmiştir. Nitekim Ömer b. Abdülazîz'in Hâşimîler'e eşit olarak hisse taksim ettirmesinden memnun olmayan Zeyd b. Hasan, kendisiyle çocukları eşit tutmasına öfkelenerek içinde Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e sövmenin de yer aldığı ağır sözler söylemiştir. Valinin uyarısı üzerine halifeye bildirmemesini rica etmiş, ancak Ömer b. Abdülazîz kendisine iletilen ağır sözleri duymazlıktan gelmiştir.⁸⁶ Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i tenkit edip Emevî halifelerini aşağılarken Hâşimîler'i öven şair Kümeyt, Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt'e yaptığı iyilikleri de övmüştür. Ehl-i beyt destekçisi Küseyyir Azze ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Emevî halifelerini tahkir ederken Ömer b. Abdülazîz'in Hâşimîler'e yardım ve bağışlarını methetmiştir.⁸⁷ Bundan dolayı Ömer b. Abdülazîz, sahâbeye hakaret edilip sövülmesini yasaklamıştır.⁸⁸

Devrindeki Şiîlerin imâmet inancına karşı çıkan Ömer b. Abdülazîz, rivayetlere göre Ehl-i beyt mensupları içinde hilâfete ilişkin bidat inançların teşekkül ettiğini biliyor ve bunu kabul etmiyordu. Nitekim verilmemiş maaşlarını talep eden Ehl-i beyt taraftarı Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'ye (ö. 100/718-19) okunu ve yayını hazırlayıp kâim imamın ortaya çıkmasını gözlediğine dikkat çektikten sonra atâsını onun vermesini hatırlatmıştır.⁸⁹ Aynı şekilde Ömer b. Abdülazîz, Hâşimoğulları'nın iyiliğini ve kötülü-

⁸⁵ Muhammed Amâra, *Ömer b. Abdülazîz damîru'l-ümme ve hâmisü'r-râşidîn* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Vahde, 1985), 54.

⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/378. Ayrıca bk. Erbay, Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri, 84-85.

⁸⁷ Tokgöz, *Ömer b. Abdülazîz'in Hâricî ve Şîî Mezhep Akımlarına Yönelik Siyaseti*, 95.

⁸⁸ Târık b. Abdullah b. Muhammed er-Rumeyh, *Mevâkıfû vülâtı Benî Ümeyye mine'l-itticâhâti'l-ilmîyye ve'l-fikriyye fî'l-asri'l-ümevî* (Riyad: Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Doktora Tezi, 1436/2014), 264-265.

⁸⁹ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/234.

ğünü ric'ata inanan bir haşebî⁹⁰ olan Küseyyir Azze'ye karşı tutumundan anladığını, ona sevgi besleyenin bozguncu, onu sevmeyenin iyi bir Müslüman olduğunu açıklamıştır.⁹¹ Netice olarak Ehl-i beyt'e hürmet gösterip imtiyaz tanıyan Ömer b. Abdülazîz, Ehl-i beyt'in bazılarını sâlih, bazılarını ise bozguncu olarak kabul etmiş ve imâmet anlayışlarını bozgunculuk olarak yorumlamıştır.⁹²

Ömer b. Abdülazîz'in döneminde yaşayan Ehl-i beyt mensuplarının çoğunun onun kendilerine yönelik tutumunu övdüğü sabittir. Ancak yukarıdaki bilgilerden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i tahkir eden, kâim imam ve ric'ata inanan, dolayısıyla siyasî emelleri bulunan Ehl-i beyt mensuplarının, bazı icraatlarını övseler bile Ömer b. Abdülazîz'i meşrû bir halife olarak kabul etmediği sonucu çıkarılabilir.

Ehl-i beyt'i temsilen daha sonra teşekkül eden İmâmiyye Şiası, imâmetin ilahî tayin, nebevî ilân ve vasiyetle Hz. Ali ve evlatlarına ait bir hak olduğunu iman esası hâline getirmiş ve bunu benimsemeyenleri mümin kabul etmemiştir. Dolayısıyla Hz. Ali dışındaki diğer tüm halifeler, Ehl-i beyt'in hakkını gasp ettikleri, ilahî ve nebevî tayini reddettikleri için meşrû olmak bir kenara mümin vasfını bile kazanamazlar, sadece Müslüman olabilirler. Bundan dolayı sahâbenin büyük çoğunluğu hakkında çirkin ifadeler kullanırlar. Tekfir ve ayaklanma hakkında Hâricîler'le aynı fikri paylaşımlarına rağmen onlar kadar aceleci ve acımasız değillerdir. Bundan dolayı Emevîler ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan isyanların bir kısmına onlar önderlik etmiştir.⁹³ İmâmî Şîiler, Hz. Ali'nin nasla halife atandığına inandığından dolayı hiçbir halifeyi meşrû kabul etmemiştir. Ehl-i beyt mensuplarıyla birlikte Mikdâd b. Esved, Ebû Zer el-Gıfârî ve Selmân el-Fârisî dışında ilahî ve nebevî tayini kabul etmeyen diğer sahâbîlere ve halifelere ağır hakaretlerde bulunmuşlar, gâsıp, fâcir, fâsık, hatta münâfık, mürted ve kâfir ithamlarını yöneltmişlerdir.⁹⁴ Günümüzdeki İmâmî Şîiler de Ehl-i beyt'e büyük lütuf-

⁹⁰ Haşebî, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ayaklanan Muhtâr es-Sekaffî'nin ordusuna katılan bir kısım mevâlîye verilen isimdir. Öz, "Haşebîyye", 16/402-403.

⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 50/110; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/144.

⁹² Cibrîl, *el-Âsâru'l-vâride an Ömer b. Abdülazîz*, 733.

⁹³ Ayrıntılı değerlendirme için bk. Abdülazîz Dûrî, *İslâm Kurumları Tarihi*, trc. Kasım Koç (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 93-100; Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Akide Sisteminde İmâmet* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 80-92, 247-250; Mehmet Salih Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 190-216.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Salih Arı, *İmâmiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 342, 344, 347; Mehmet Efendioğlu,

larda bulunduğunu açıkladıkları Ömer b. Abdülazîz dâhil Hz. Ali ve evlâdı dışındaki tüm halifelerin gâsıp ve gayr-ı meşrû olduğuna, nebevî ve ilahî tayini reddettiklerinden dolayı cehennemde ağır bir azaba maruz kalacaklarına inanmaktadırlar.⁹⁵

Sonuç

Valilik ve halifelik döneminde Ehl-i beyt'e özel sevgi beslemesi, haklarından mahrum bırakıldıkları kanaati ve ümmetin birliğine özel önem vermesi nedeniyle Ömer b. Abdülazîz, onlara karşı diğer Emevî halifelerinden farklı bir siyaset takip etmiştir. Nitekim Medine'de eğitimi sırasında Hz. Ali'yi ayıplarken hocasının uyarısıyla onu rahmetle anmaya başlamış, ilk iki halifeyi üstün tutsa da diğer halifelerin tümünü eşit ve meşrû kabul etmiştir.

Valiliği sırasında Ehl-i beyt'e özel hürmet göstermiş, onların hakkı olduğunu düşünerek Hz. Peygamber'in (sav) sadukâtının Zeyd b. Hasan'a verilmesini sağlamış ve halifenin emriyle onlara eziyet eden önceki vali Hişâm b. İsmâîl'i cezalandırmıştır. Müsteşarlığı sırasında Velîd b. Abdülmelik'in baskısıyla oğlu Abdülazîz'e biat eden Zeyd b. Hasan'ın mektubunu bulup okuyan Süleyman b. Abdülmelik, cezalandırılması için mektup yazmış, ancak Ömer b. Abdülazîz mektubun yerine ulaşmasını engelleyerek onun cezalandırılmasına mani olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz, halifeliği döneminde de Ehl-i beyt mensuplarıyla iyi ilişkilerini geliştirip onların gönüllerini almak için öncelikle Irak'ta yaygınlaşmış olan Hz. Ali'yi tahkir âdetini kaldırmıştır. Ardından onların hakkı olduğunu söyleyerek Ketîbe'yi, sadukâtı ve kendi elinde bulunan Fedek'i tüm gelirleriyle birlikte Ehl-i beyt'e bağışlamış, zevi'l-kurbâ ve humus paylarını da onlara dağıtmıştır. Aynı şekilde Ehl-i beyt'in bazı el konulmuş mülklerini onlara iade etmiş, ayrıca malî yardımlarda, ilişki ve ihtiyaçlarını karşılamada onlara öncelik ve imtiyaz tanımıştır.

Ömer b. Abdülazîz, kendi devrindeki bazı Ehl-i beyt taraftarlarının kâim imam ve ric'at inancına dayanan hilâfet iddialarına karşı çıkmış, onlardan bu inancı reddedenleri sâlih, kabul edenleri ise bozguncu ve bozulmuş kişiler olarak nitelendirmiştir. Onun devrinde yaşayan Ehl-i beyt mensuplarının çoğu, haklarını teslim ettiğini belirtip ona teşekkür etmiştir. Ancak onlardan ilk iki halifeye hakaret eden, kâim imam ve ric'at

Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 147-417; Hayât Muhammed Cibrîl, *el-Âsârü'l-vâride an Ömer b. Abdülazîz fi'l-akîde cem'an ve dirâseten* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2002), 406.

⁹⁵ *Mevsûatü'l-esileti'l-akâidiyye*, 3/396-397.

inancını benimseyen, dolayısıyla siyasî hedeflere sahip olanların, bazı davranışlarını takdir etseler bile Ömer b. Abdülazîz'i meşrû bir imam olarak görmediği ifade edilebilir. Günümüzdeki İmâmî Şîîler ise Ehl-i beyt'e iyiliklerini zikretmelerine rağmen Ömer b. Abdülazîz'i Hz. Ali dışındaki tüm halifeler gibi gâsıp ve gayr-ı meşrû kabul etmekte ve onun cehenneme girip ağır bir azap göreceğine inanmaktadırlar.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet. *Ömer İbn Abdülazîz İslâm Toplumunun Yeniden İnşası*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2016.
- Amâra, Muhammed. *Ömer b. Abdülazîz damîru'l-ümme ve hâmisü'r-râşidîn*. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Vahde, 1985.
- Arı, Mehmet Salih. *İmâmîyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Atvân, Hüseyin. *el-Ümeviyyûn ve'l-hilâfe*. b.y.: Dârü'l-Cil, 1986.
- Azîmî, Muhammed b. Ali el-Halebî. *Târîhu Haleb*. thk. İbrâhim Zağrûr. Dımaşk: y.y., 1984.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Kitâbu Cümel min ensâbi'l-eşraf*. 13 Cilt. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cafer. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârü'l-Hilâl, 1988.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî. *er-Resâilü's-siyâsiyye*. b.y.: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Cibrîl, Hayât Muhammed. *el-Âsâru'l-vâride an Ömer b. Abdülazîz fi'l-akide cem'an ve dirâseten*. 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2002.
- Dûrî, Abdülazîz. *İslâm Kurumları Tarihi*. trc. Kasım Koç. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Kâhire: Dârü'l-Fikr, Mektebetü'l-Hancî, 1996.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi. *Kitâbü'l-Harâc*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed. b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. 2 Cilt. *Târîh*. thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî. Dımaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1982.

- Ebü'l-Arab, Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. *el-Mihan*. thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî. Riyad: Dârü'l-Ulûm, 1404/1984.
- Ebü'l-Yümn el-Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî. *et-Târîhu'l- mu'teber fi enbâi men gaber*. 3 Cilt. thk. Nûruddîn Tâlib vd.. Suriye: Darü'n-Nevâdir, 2011.
- Efendioğlu, Mehmet. *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Eminoğlu, Ahmed. V. *Râşid Halife Ömer ibn Abdülazîz*. İstanbul: İnkilap Yayınevi, 1984.
- Erbay, Enes Ensar. *Kerbelâ Vakasından Sonra Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri (680-720)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- eş-Şeyh, Abdüsettar. *Ömer b. Abdülazîz hâmisu'l-hulefâi 'r-râşidîn*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî. *el-Ma'rife ve't-târîh*. 3 Cilt. thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Medine: Müessesetü'r-Risâle, Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Gazzî, Kâmil el-Bâlî el-Halebî. *Nehrü'z-zeheb fi târihi Haleb*. 3 Cilt. nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991-1992.
- Gecit, Mehmet Salih. *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslâm Akîde Sisteminde İmâmet*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. 6 Cilt. trc. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Kayıhan Yayınları, 1985.
- İbn Abdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülhakem. *Sîretü Ömer b. Abdülazîz alâ mâ ravâhu'l-imâm Mâlik b. Enes ve ashâbuhû*. thk. Ahmed Ubeyd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu medîneti Dımaşk*. 74 Cilt. thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Fadlullâh el-Ömerî, Şehâbüddîn Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-epsâr fi memâlikü'l-emsâr*. 27 Cilt. Ebû Zabî: el-Mücemmeu's-Sekafî, 1423/2002.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Resâilü İbn Hazm*. 4 Cilt. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980, 1981, 1983, 1987.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 20 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dârü Hicr, 1998.

- İbn Rüste, Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste. *el-A'lâku'n-nefise*, çev. Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Sîretü ve menâkıbu Ömer b. Abdülazîz*. thk. Naîm Zarzûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 19 Cilt. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ*. thk. Kâsım es-Sâmerrâî. Kâhire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001.
- Kitâbü Sîreti Ömer b. Abdülazîz*. neşr ve tevsik. Muhammed et-Taberânî. Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2019.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebü't-Tufeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Harâc ve sinâ'ati'l-kitâbe*. Bağdat: Dârü'r-Raşîd, 1981.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn. *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. 4 Cilt. nşr. Kemâl Hasan Mer'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Mevsûatü'l-esileti'l-akâidiyye*. Kum/Necef: Merkezü'l-Ebhâsi'l-Akâidiyye. 5 Cilt. 1433/2012.
- Mizzî, Cemâluddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 12 Cilt. thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrâhîm. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-K-ureşî en-Nüveyrî. *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1923.
- Öz, Mustafa. "Haşebiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Özdemir, Hatice. *Ömer b. Abdülazîz'in Siyâsî ve Sosyal Gruplarla İlişkileri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Rumeyh, Târik b. Abdullah b. Muhammed. *Mevâkıfû vülâtı Benî Ümeyye mine'l-itticâhâti'l-ilmiiyye ve'l-fikriyye fi'l-asri'l-ümevî*. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Doktora Tezi, 1436/2014.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Emevîler Dönemi 2*. trc. Harun Ünal. İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Târîhu'l-hulefâ*. thk. Hamdî Demirdâş. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1425/2004
- Şâhîn, Hamdî. *Emevîler ve Emevî Devleti*. trc. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. 11 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut/Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1387.
- Tokgöz, Murat. *Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'in Hâricî ve Şîî Mezhep Akımlarına Yönelik Siyaseti*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Umerî, Ekrem Ziyâ. *Sahih Rivayetlere Göre Râşid Halifeler Dönemi*. trc. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Uyar, Gülgün. *Siyasî ve İctimaî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e kadar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. thk. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut: Şeriketü'l-A'lâmî li'l-Matbûât, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 1995.
- Yiğit, İsmail. "Muhtâr es-Sekâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 23 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. 15 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zettersteen, K. V. "Omar b. Abdal'Azîz". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/462. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967.